
AZ AVANTGARDIZMUS VÉDELMEBEN

Széll Zsuzsa: *Válság és regény* — Kísérlet Rilke, Kafka, Musil és Broch epikájának értelmezéséhez. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

Ma a regény válságáról beszélnek és írnak e műfaj ismerői. Félteve szemlélik a regény sorsát, úgy vélik, szétbomlik és eltűnik, mint elődjei, az ókori eposz vagy az udvari hősköltemény. Lukács szerint a klasszikus regény a kapitalista társadalmi rend legtökéletesebb irodalmi műfaja. Közben a történelmi események az emberiséget újabb társadalmi rendszerek felé sodorják és ezért vetődik fel önkéntelenül az aggó kérdés: mi lesz a sorsa a regénynek az új társadalmi-történelmi viszonyok között? Valójában eltűnik, vagy esetleg újabb elemek által megújítva újra virágzásnak indul? Vagy a szocializmus egy újabb irodalmi műfajt szül viszonyaiból, mely valóban adekvát módon fejezheti majd ki ezeket a viszonyokat? Érdekes és izgalmas kérdések ezek, amelyekre maguk az író alkotók, a regényírók, adják majd meg a választ. Széll Zs. könyve nem ad választ ezekre a kérdésekre (munkájának nem is ez volt a célja), hanem kimutatja azokat a társadalmi-történelmi elemeket, amelyek közrejátszottak a klasszikus regény felbomlásában. Munkája nem annyira elméleti jellegű, hanem igen konkrét tanulmány, amelynek tárgya Rilke, Kafka, Musil és Broch epikája. Ezen írók a századforduló után született regényeit vizsgálva Széll általános érvényű megállapításokhoz igyekezett eljutni, amelyek nagyban hozzájárulhatnak a mai regényirodalom megvilágításához és megértéséhez. Véleményem szerint a fenti téma alapos tanulmányozása ezen túl azért is fontos, mivel fényt vethet még a mai dunamedencei regényirodalom egyes jelenségeire is, mivel a monarchia irodalmi hagyatéka nagyon is élő hatás.

Széll Zs. könyve öt fejezetből áll. Az első, a Kísérteties paradicsom, vázlatosan ábrázolja a századfordulói Osztrák—Magyar Monarchia tár-

sadalmát. Szerinte a monarchia ellentmondások sokaságán nyugodott, és ezért összeomlása elkerülhetetlen volt. Széll még e fejezetben kiemeli munkájának célját: 1. megvizsgálni a „társadalmi válság” és „regény” fogalmak kapcsolatát, illetve 2. milyen módon, milyen eszközökkel, milyen hazzállással és milyen eredményekkel közelítették meg a tárgyalt írók a kortól megszabott és egyben maguk választotta feladatuk megoldását. Mielőtt azonban rátérne a téma kidolgozására, röviden ismereti a tárgyalásra kerülő műveket, azaz töményen tolmácsolja azok tartalmát. Széll szerint a regény arculatának és kifejezőeszközeinek megváltozása elkerülhetetlen volt: „Új kapcsolatokat és jelenségeket régi módon kifejezni az irodalomban ugyanúgy lehetetlen, mint például a fizikában” — szögezi le.

„Mély összefüggés kapcsolja egybe a valóság társadalmi válságát az irodalom sokat vitatott válságjelenségeivel” — állapítja meg Széll könyve második fejezetének kezdetén. E fejezet címe: A válság térképe. Ebben a fejezetben Széll azt igyekszik kimutatni, milyen módon hatott a válságban lévő társadalom a korabeli emberekre és hogyan jutott ez kifejezésre a tárgyalt négy író hőseinek ábrázolásakor. Széll szerint a „modern világ” felfoghatatlan és értelmetlen a századforduló embere számára, e társadalomban az ember magára van hagyatva. A magára hagyott egyén élményei szegényesek, a kívülről rákényszerített foglalkozás egyhangúsága és egyoldalúsága nyomasztó. Széll szerint a századfordulói kapitalizálódó monarchia társadalmában az ember úgy érzi, életének nem aktív alakítója többé, csupán az élet folyamataiban sodródó passzív tényező, úgy tűnik előtte, hogy tőle független események irányítják az életét. Ebben a társadalomban az egyetlen rendteremtő elem a pénz, a pénz szelleme, az üzlet. Bár Széll szerint a kor embere tettekre vágyik, de mivel képtelen átlátni társadalmi meghatározottságát, képtelen értelmesen irányítani sorsát. A kor emberének ezen tulajdonságait, illetve nézeteit, Széll mély elemzés útján állapítja meg: a tárgyalt négy író hőseit tanulmányozza alaposan. A tanulmányozás irányvonala: társadalmi bomlás—író—az ábrázolt hősök hasadása. Érdeemes megjegyezni, hogy szinte azonos nézetekhez jutott el Lukács is „Franz Kafka vagy Thomas Mann” c. tanulmányában. Például Kafkával kapcsolatban megállapítja: „A vak szorongás fogságában rekedt művészet klasszikusa Franz Kafka”, vagy pedig: „A modern kapitalizmus világa mint pokol és az ember tehetetlensége az alvilági hatalmakkal szemben — ez Kafka költészetének tartalma.” A szorongás és tehetetlenség mint életérzés nemcsak az epikában jut kifejezésre. Így például Adorno Mahlerről írva a következőket jegyzi le: „Mahler zenéjében önmagára ébred az individuuum kezdődő tehetetlensége. A társadalom reménytelen túlerejével szembeni képtelen helyzete láttán felismeri saját jelentéktelenségét”. Nem szabad szem elől téveszteni a körülményt, hogy Mahler zenéjének ugyanazon társadalmi-történelmi létalap szolgált kiindulópontul, mint a tárgyalt négy írónak: a századforduló Osztrák—Magyar Monarchiája.

Míg a fentiekben ismertetett fejezet a válság megnyilatkozási formáinak tárgyalásával illetve elemzésével foglalkozik, addig a következő, melynek címe: Szemben a válsággal, bemutatja, milyen megoldásokat talált e válságra a tárgyalt négy író epikai művésze. „A válságjelenségek mélyreható érzékelése és érzékeltetése a szóban forgó regényírók

számára nem öncél. A válság tudatosítása számukra csupán az egyszerűs mindenkorra tisztázandó kiindulópont, az az adott helyzet, amelyben megmaradni nem lehet, de nem is szabad, amelyből kiutat keresni legfőbb írói és emberi feladat és hitvallás” — állapítja meg Széll, és ennek bizonyításaképp ismét a művek ilyen irányú elemzésébe bocsátkozik. Szerinte „Kafka hősei egyre csak arra törekszenek, hogy megpróbáljanak élni adott helyzetükben, de ebben mindig kudarcot vallanak”... „Figurái állandóan gondolkodnak és fontolgatnak, de semmilyen világnézettel nem rendelkeznek”... „egész emberi és írói habitusa éppen azt diktálja, hogy a minden kötöttségéből kihullott ember vergődését és tévelygését kell ábrázolnia”. Evvel szemben „Rilke hőse elfordul a társadalomtól, vagyis az egyén elzárkózásában keresi a humánus mentsvárát” — állapítja meg Széll elemzése eredményeképpen. Szerinte Broch felismerte az emberek között uralkodó idegenség legyőzésének szükségszerűségét, „nem a féktelen individualizmusban, hanem csakis társadalmi célkitűzésben haladhatja meg az Én az önelidegenedést és a magányosságot”.

A következő fejezetben, melynek címe Kontemplatív epika, Széll azokat az ábrázoló eszközöket tanulmányozza, amelyeket íróink műveikben alkalmaztak. Téves lenne azt mondani, hogy amíg az előbbi fejezet témája a tartalom vizsgálása, ezé pedig a forma, mivel Széll e két fogalmat nem választja el egymástól, bár, igen helyesen, leszögezi, hogy végeredményben az új tartalom az, amely új kifejezőeszközöket szült, a válságot a régi technika segítségével nem lehetett ábrázolni. A szóban forgó művek elemzése alapján Széll szerint „ezek legszembetűnőbb formai sajátossága a fragmantális jelleg, a befejezetlenség”. Egyéb sajátosságok: eltolódás az esszé-forma irányában a képszerűség rovására, megnövekedik a monológ, főleg a belső monológ, jelentősége, megváltozik az időkezelés stb. Th. Mann „Die Kunst des Romans” c. előadásában szintén hasonló jellegzetességeket emel ki a modern regénnyel kapcsolatban: kevés cselekmény, sok belső monológ, a hétköznapi lebilincselő ábrázolása. E fejezetet lezárva Széll megállapítja, hogy az ábrázolt „hősök azért születtek meg, mert alkotóik egy ideig nem ismert arculatú világ borzalmaiktól nemcsak tükrözni óhajtották, hanem egyben kisebb-nagyobb hévvel és sikerrel törekedtek e borzalomra való túljutás, a vele való megküzdés útjainak felkutatására is”.

A befejező fejezet címe Az egyetemesség jegyében. E fejezetben Széll röviden ábrázolja a regény történetét, és meghatározza a tárgyalt négy író helyét benne. Megállapítja, „a klasszikus regény lényegében kritikai műfaj, mely kifejezést ad a polgárság kritikai viszonyulásának saját, polgári világához”. Hasonlóan írt Th. Mann 1952-ben a „Der Künstler und die Gesellschaft” c. tanulmányában: „Die heute vorherrschende Gattung und Form der literarischen Kunst ist der Roman, und beinahe von Natur, beinahe eo ipso ist er Gesellschaftsroman, Gesellschaftskritik.” Rilke, Kafka, Musil és Broch epikája Széll véleménye szerint szintén „kritikai elemző, illetve az emberi helytállás lehetőségeit kikísérletező”, hiszen „éppen abban látták feladatukat, hogy epikai munkásságukkal leleplezzék az adott világ labirintusjellegét, mégpedig annak érdekében, hogy az ember ne veszítse el, illetve újból találja meg önmagát”. A tárgyalt epika nem egyenlő a dekadenciával, mely Fischer szerint tulajdonképpen a tehetetlenség érzése, a hit, hogy az egyénnek

nincs szabad lehetősége, mivel útkeresést és a tehetetlenséggel való szembeszegülést jelenti. Végso konklúzióként könyve végén Széll a következőket szögezi le: „Ha más előjellel és más hozzáállással is, de azt kell továbbfejlesztenie (a jövő nagyepikájának — V. I.), amit többek között Rilke kérdésofelvetései, Kafka rémképei, Musil kísérletei és Broch erkölcsisége megindítottak. Századunk első három évtizede regényirodalmának felismerései és az azoknak megfelelő formai elemek olyan örökséget jelentenek, amelyről a kor szintézisét hiánytalanul megalkotni szándékozó eljövendő nagyepika nem mondhat le.”

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Széll Zs. a tudományos kutatás eszközeivel értékeket fedez fel a századforduló osztrák nagyepikájában, és azokat védeni igyekszik. Elismeri, hogy a tárgyalt írók irreális eszközökkel ábrázoltak, de ez reális szükséglet kifejezése volt. Igen lényeges megállapítása: „Az adott társadalmi-történelmi szituációban ez az irodalom polgárjoggal rendelkezik, mert a soron levő mondanó kifejezésére képes.” Más szóval: a korabeli társadalmat csakis a fenti módon lehetett ábrázolni, és ezért ezt az irodalmat el kell fogadni a maga hiányosságaival és értékeivel.

Széll kiállása a tárgyalt írók művészete mellett bátor állásfoglalást jelent az avantgardizmus védelmében. A marxista irodalomtudomány (Lukács személyében is igen erős bírálója az avantgard irodalomnak. Lukács, a már említett tanulmányában, az irodalmi avantgardizmus képviselőit két csoportra osztja: az első csoport, melynek fő képviselője Th. Mann, felismerte a szocializmus perspektíváját, míg a második csoportot Franz Kafka képviseli, s ennek tagjai tagadják a szocializmus perspektíváját és ezáltal, Lukács szerint, az egyedüli megoldást. Az első csoport a polgári, kritikai realizmust, a második a dekadens avantgardizmust képviseli. Ezért kerültek Széll Zs. kutatásainak eredményei ellentétbe Lukács nézeteivel. Ezen ismertető írójának nem célja igazságot tenni, erre szerény képességei és ismeretei nem is jogosítják fel, hanem a nézetek felvonultatása által az olvasó gondolkozásra való bírása.

Véleményem szerint Széll Zs. könyve megérdemli mindazok különleges figyelmét, kik a XX. század regényirodalmával és az irodalmi avantgardizmus problémáival foglalkoznak. Alapos ismeretek birtokában és a marxista irodalomtudomány módszereinek alkalmazásával Széll igyekezett felderíteni a modern regény születését, meghatározni értékeit és hiányosságait, valamint helyét a regény történetében. Szerinte a regény válságáról nem lehet beszélni, mivel a tárgyalt művekben épp a társadalmi válság és az új valóság erőszakolta ki az új ábrázolási eszközöket. Széll Zs. könyve vitára és elmélkedésre ad okot, nem hagyja érdektelenül a figyelmes olvasót. Nyílt marad persze a kérdés, hogy az irodalmi avantgardizmus védelmében írt könyve milyen fogadtatásban részesül majd.

(Varga István)

ÜGYES REGÉNY

Vészi Endre: *A hosszú előszoba*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1970.

A kritikus feladata akkor a legkönnyebb, ha a bírálendő mű csapnivaló, jóval nehezebb, ha kitűnő vagy éppen remekmű, legnehezebb azonban olyankor, ha a szóban forgó alkotás alapján véve érdekes, jól megírt, ám valami hiányzik belőle... Egyszóval, ha közepes, ami egyben azt is jelenti, hogy ezzel az *egy szóval* mégsem jellemezhető.

De talán vegyük elő, szokásunkhoz híven, a csőfűrőt, lássuk a kiemelt „közvetmintát”:

„Annak a késő tavaszi estének már több mint négy éve.” — olvashatjuk Vészi Endre regényének 140. oldalán. „Két gyors ütemű eső után az aszfalt tusfényű volt, nagy fényhólyagok úszkáltak rajta. Ezek a fényhólyagok, anyaguk természete szerint, a szűk utcákban nekiverődtek a kapualjak tömör homályának, és megsemmisültek. Mártát ezen az estén Gold Lajos nyírfaszerűnek látta. Mint egy fiatal nyírfa, aki besétál a városba, de nem a parkba, a fővárosi kertészet jóvoltából, hanem egy szabályos bérházba, ahol a megfelelő rubrikába, hogy leányneve, azt kell beírnia, bár a házmester tiltakozik: nyírfa, és még egyszer, nyírfa.” Vagyis láthatjuk: a stílus elevenen villódzó, frappáns és érzéketlen. De nemcsak a légkörteremtés mutatványa sikerül általa a szerzőnek, képes vele igen élesen körvonalazott, kissé groteszkba hajló figurákat is életre hívni, olyképpen, hogy a valóságdarabot, amit bemutat, egy pesti lakás albérlőinek világát, némileg aránytalan megoszlásban ugyan, de kissé valamennyiük szemével, belülről is látjuk. Vészi ugyanis elég szerencsés megoldást választ: lényegében megőrizve alakjaitól való függetlenségét, hosszabb-rövidebb időre hol egyikükbe hol másikukba költözik, mintegy átmeneti koponyalékeléseket végez, hogy aztán, ha úgy véli, „ebből elég volt”, sietve becsukja a csontba vágott ablakot — harmadik személyű ábrázolása mellett, regényében rövid, filmszerűen fellillantott belső monológokkal is találkozunk.

Ilyenformán ismerkedhetünk meg a regény szereplőivel, özvegy *Stáhl*néval, az idős, de még „jól karbantartott” főbérlővel, valamint lakóival: *Gold Lajos* fotóriporterrel, aki a regény főhősének is tekinthető, és ezért róla még külön is szó esik majd, *Tóth Rózsival* a testes telefonos kisasszonnyal, aki szabályellenesen lehallgatja a telefonbeszélgetéseket, s munkája közben ismeretségeket is köt, amiért a regény végén elbocsátják, a lelki egyensúlyából kibillent, nyugalmazott törvényszéki *Bíró*val, aki, bár csak jelentéktelen csavar volt a gépezetben, az ötvenes évek terrorperei áldozatainak újraéledő árnyaival viaskodik, lassanként végleg az örületbe sodródva, *Hédi*vel, a szintén itt lakó nyomdai szedő szép és kikapós feleségével, *Gold Lajos* vágyainak netovábbjával és gyűlöletének tárgyával is egyben, akiről utóbb megtudjuk, hogy tulajdonképpen csak *Gold* álmaiban létezik, azaz valójában elvált feleségének különös fantázia-párlata, végül pedig a szedővel és annak valóságos feleségével, akiről azonkívül, hogy hosszú évek után végre főbérlői lakáshoz jutottak, alig tudunk meg valamit, s így létükkel inkább csak kiegészítik a lakók létszámát. Hozzájuk kapcsolódnak még a „járulékos figurák”, akik nem tartoznak ugyan a ház lakóinak sorába, viszont mindig azok egyikéhez vagy másikához van közükhöz. Ilyen például *Tóth Rózs*i

telefonismerőse, a lány hangjába szerelmes Dezső, aki a személyes megismerkedés alkalmával, rövid kínos együttlét után csalódottan meglép, Stáhlné volt munkatársnői, akikkel néhai főnökük — valamennyiük egykori szeretője —, a gazdag cukrász emlékére évente közös kis ünnepséget rendez, vagy Gold Lajos volt felesége, s név szerinti gyermekének anyja, Márta, akivel Gold továbbra is kapcsolatot tart. Szerepük lényegbevágóan eltér az albérlőkétől, a „világot” ők képviselik az utóbbiak számára, emberi kapcsolatokat, társaságot kellene jelenteniük, a regény során azonban többnyire kiderül, hogy céltalanul kibocsátott érzelem-nyúlványok érzéketlen tárgyai csupán, képtelenek albérlőink magányosságát feldolgozni, azt a magányosságot, ami úgyszólván valamennyiük közös vonása, vagyis Vészi regénye, „arcképcsarnok-regény” jellege mellett a „magányregények” kategóriájába is besorolható, ami némileg arra készítet, hogy kissé az irodalmi divatra is gyanakodjunk. Az író különben mintha tisztában is lenne ezzel a besorolhatósággal, amint az az itt következő, a regényben ábrázolt magány természetét is érzékeltető párbeszédéből is látszik: — „Tulajdonképpen olyan magányos az ember, mint a fűszál — Stáhlné irodalmi emlékekből választotta ki ezt a kétségbevonhatatlanul tetszetős megállapítást. — Mint a fűszál — ismételte Gold Lajos, föl sem fogva a szavak értelmét. — Pontosan, mint a fűszál, ahogy mondani tetszik.” De nemcsak ezért esett a választás a fenti sorokra, hanem azért is, mert egyúttal fényt vetnek Gold Lajos különös, réveteg „fél-jelenlétére” is.

Valamennyi regényalak közül ugyanis kétségtelenül Gold Lajos a legérdekesebb. Egyénisége, kallódásával, munkaiszonyával, keserű iróniájával, akaratlanságával („Való igaz, hogy egész életemben ez a szó hiányzott legjobban: a *nem* — vallja önmagáról. — Legalább húsz *nem* hiányzik ahhoz, hogy halálos ágyamon azt mondhassam, viszonylag igyekeztem megfelelni az átlagpolgár becsületének.”) kissé mintha a regény többi szereplőjére is rányomná bélyegét, úgy tetszik, valamennyire olyankor is az ő szemével látjuk őket, ha nincs is jelen, s ezért valószínűnek tűnik, hogy sajátos életérzésével és látásmódjával kissé magát az író is képviseli. A regény legnagyobb részében egyébként őt követjük nyomon, részt veszünk szolgálati útján, amikor is egy tudományos szimpozionról kellene képriportot készítenie, ő azonban dolga végezetlenül megszökik, mert volt felesége szeretőjével találkozik, majd tanúi leszünk annak is, amikor valamiféle ködös, idegkimerültségre valló lelkiállapotban egy Rákosi-korabeli „nagyemővel”, az egykori sztahanovistával kerül össze, aki félreértés folytán írónak nézi, s az ő segítségével szeretne a letűnt korszak szemfényvesztéseit és kulisszatitkait leleplező könyvet írni. De ugyancsak a Gold Lajossal történt események leírása közben bontakoznak ki leginkább a szerző sajátos, gyakran a karikírozás felé hajló módszerei is, legfőképpen a Gold és személyzeti főnöke közötti beszélgetés ábrázolása során, amikor is magából a párbeszédéből csak töredékeket ismerünk meg, ám sokkal inkább Gold belső monológját kísérjük nyomon, mindazt, amit csak elmondani szeretne, illetve a kettő határai erősen egymásba mosódnak, amiként egészében is elmondható a regényről, hogy álom és valóság kissé egybeolvad benne, szerencsére nem annyira, hogy ez a könyv megértését zavarná, ugyanakkor ez a mű légkörének valami sajátosan „lebegős”, anyagtalannak tetsző hatást kölcsönöz. Gold Lajos a maga „kiborult”,

önmagával meghasonlott lelkiállapotából adódóan, mint már utaltunk rá, bármi történjék is vele, soha sincs egészen jelen az őt körülvevő fizikai valóságban, lényének egyik fele mintha állandóan egy külön, emlékekkel és „belső kommentárokkal” teli szférába szökne. Ezzel, valamint iróniájának szüntelen villanásaival, apró keserűség-kisüléseivel egy kicsit Somogyi Tóth Sándor *Próféta voltál, szívem* c. regénye hősenek, Szabados Gábornak is rokonává válik, azzal a lényegbevágó különbséggel, hogy Szabados meghasonlottságának okaival nagyon is tisztában vagyunk, míg Gold válságának eredetét inkább csak sejtjük, a mélyebb lényegét megmutató feltárással Vészi adósunk marad. Azok az okok viszont, amelyeket a szerző úgy-ahogy mégiscsak megmutat, valahogy kisszerűnek tűnnek, jobbára a magánélet kérdéseivel függnek csak össze, nem annyira társadalmilag meghatározottak, mint Szabadosnál a „bukott próféta” állapota, s ilyenformán Gold Lajos alakja lényegre világító, komoly mondanivaló hordozója sem lehet igazán.

Ez pedig — úgy tetszik — ugyanígy elmondható az egész regényről. Mert miután a befejezés előtt még részt veszünk egy kis házi ünnepségen, amit a lakásadónő a főbérlethez jutott nyomdász tiszteletére rendez, s ami után még azt is megtudhatjuk, hogy az épület hamarosan lebontásra kerül, éppen akkor, amikor Stáhl né arról ábrándozik, hogy lakóiból valóságos összetartó kis közösséget formál (amiben kétségtelenül van egy kis ironikus jelképesesség is), a könyvet letéve egyszerre csak ráébredünk, hogy valójában nem olvastunk egyebet színvonalas, ügyesen felépített, jól választott eszközökkel megírt, de végeredményben mégiscsak szórakoztató regénynél, amelyet különösebb megerőltetés nélkül hamar elfelejthetünk.

(V. Z.)

szerkesztőségi közlemény

A Híd szerkesztő bizottsága ez év december 20-án tartott ülésén megvizsgálta a folyóirat szerkesztési politikáját a JK SZ Elnöksége XXI. ülésének tükrében, és megállapította, hogy egyes negatív jelenségek, amelyek közéletünkben az utóbbi hónapokban tért hódítottak, kiütköztek a folyóiratban közölt írások némelyikében is. A szerkesztői éberség lazulása, a kellő elvi következetesség hiánya folytán megjelentek olyan írások is, amelyekben szocialista valóságunktól idegen nézetek, a szocializmus hitelét rontó eszmék is fellelhetők. A szerkesztő bizottság szigorúan elbírálva eddigi működését, elhatárolja magát ezektől a nézetektől és eszméktől. Ugyanakkor megállapítja, hogy az ilyen írások teljességgel elütnek a Hídnak mindmáig kifejezésre jutott alapvonalától. Ez a körülmény arra kötelezi a szerkesztőséget, hogy mulasztásain okulva fokozott éberséggel és eszmei eltökéltséggel, társadalmi felelőssége teljes tudatában lássa el feladatát. Ennek érdekében erősíteni fogja a kollektív szerkesztést és igénybe veszi kiadói tanácsának, mint társadalmi igazgató szervnek, közvetlenebb közreműködését a szerkesztési politika maradéktalan érvényesítésében.

A Híd szerkesztő bizottsága